

Gordana Đerić

*Institut za filozofiju i društvenu teoriju
Beograd
gordanadjeric9@gmail.com*

Postkomunistička izgradnja sećanja: između "velike priče" i (dnevno)političkog mita*

Apstrakt: U ovom tekstu autorka tematizuje pitanje oblikovanja društvenih sećanja u postkomunističkim društvima i posebno uticaje deklarativno odbačenog komunističkog metanarativa na postupke i strategije izgradnje nacionalnih prošlosti u novonastalim državama. Svoje pretpostavke preispituje kroz analizu izgradnje javnog sećanja na premijera Zorana Đinđića u kontekstu nacionalne mitologije, kao i naracija i postupaka karakterističnih za proces konstruisanja jugoslovenskog metanarativa.

Ključne reči: društveno sećanje, postkomunizam, mit, Zoran Đinđić

Kolektivno sećanje ne postoji u čistom, bukvalnom vidu, jer su sećanja mnogolika, neretko oprečna, ali kada o sećanju govorimo u kontekstu nacionalne države onda govorimo o njenom radu na javnom sećanju kroz procese uobličavanja i ujednačavanja predstava o prošlosti. Ako se ima u vidu da ti procesi podrazumevaju i aktivno zaboravljanje¹ i potiskivanje neprikladnih sadržaja, jasno je da je reč o poslu bez kraja i konstrukciji u čije se održanje stalno i puno mora ulagati. U okviru istorijske nauke društveno pamćenje ima funkciju ideologije, jer pre svega konstruiše i sledi društveno motivisan pogled na prošlost kojim se oblikuju najvažniji domeni javnog života. Kako god bio posmatran, uobičajeni proces oblikovanja društvenog pamćenja u nacionalnim državama, koji je neretko u sukobu sa faktografijom, za posledicu ima *istinu* kojoj, s novim potrebama, treba došminkavati lice. Zato je državna instrumentalizacija prošlosti najkraća

---

* Tekst je nastao u okviru projekta Prosvećenost u evropskom, regionalnom i nacionalnom kontekstu: istorija i savremenost (br.149029) koji se odvija pod pokroviteljstvom Ministarstva nauke Republike Srbije. Deo argumentacije koji se ovde iznosi predstavljen je na konferenciji Kultura sjećanja: 1991. i pamćenje nacija (Banja Luka, 04.-05.12. 2009, organizator Friedrich Ebert fondacija), kao i u tekstu "Jedinstveni narativ i najbliža prošlost: Zoran Đinđić i Slobodan Milošević u komunikativnom sećanju Srbije". U: Gordana Đerić, *Prošlost u sadašnjosti*. Prilozi prenosu sećanja kroz vreme, Beograd, IFDT/ IP "Filip Višnjić", 2010, 11-51.

¹ O tipovima društvenog zaboravljanja u Paul Connerton (2008).

definicija društvenog pamćenja. Ali to je i vera, istorijska, pa onda i društvena, koja odgovara čovekovoј psihološkoј potrebi za sigurnošću, redom i širom pripadnošću, a kojoj jednako služe izabrane tradicije, nostalgija ili žal za prošlošću i naracije o napretku, tj. boljitku nacije. I to je vera koja i dalje nailazi na plodno tlo,² kako u tzv. starim nacijama, *sigurnim u svoj identitet* (Kroko 1994), tako i u tzv. novim, *postkomunističkim*.

Već samo određenje novih država-nacija u centralnoj i jugoistočnoj Evropi kao *postkomunističkih* implicira njihovu povezanost s prethodnim komunističkim sistemom, koji je na praktičnom i diskurzivnom nivou odlikovala metanarativnost, tj. pretenzija na sveobuhvatnost. Nije nepoznato da je komunističko pamćenje, pa i jugoslovensko, bilo oblikovano u paradigmi *velike priče* (metanaracije),³ i da je u posleratnu školsku praksu i sve domene javnog života uvedeno bezmalo kao *kulturno pamćenje*, uprkos činjenici da je bilo savremeno, *komunikacijsko*.⁴ Na takvom kanonu tumačenja prošlosti – koji je iz revolucionarne, pobjedničke situacije prosuđivao daleku prošlost i projektovao budućnost,⁵ država, odnosno Partija, zasnivala je svoj legitimitet. Posle 1989. godine veliko historiografsko spremanje po sličnim principima, ali sa promenjenim protagonistima i ciljevima u odnosu na komunistički period, u većoj ili manjoj meri karakteriše i postkomunističku situaciju,⁶ u kojoj istorijski materijalizam

² Više: John Hutchinson (1994).

³ U jugoslovenskom metanarativu i njenom kanonu tumačenja prošlosti nije bilo mesta za sećanja koja su odstupala od zvanične ideologije i njenih mitova. Zamišljan i građen na suprotnosti između "naroda" i "narodnog neprijatelja", kao i na ćutanju o svemu što je narušavalo ovu suprotnost, jugoslovenski metanarativ osim na ideologiji, ratu, simbolici NOB-a i kultu vođe, u procesu nivelisanja pamćenja instrumentalizovao je i u socijalističkom ključu obradio još nekoliko opštih mitova (o Spasitelju, borbi Svetla i Tame, Zaveri, Jedinstvu i sl.). Više: Gordana Đerić (2009a).

⁴ Razlika između kulturnog i komunikativnog sećanja zasnovana je na vremenskom intervalu koji ova sećanja obuhvataju: i dok su kulturnom sećanju potrebni vekovi, opseg komunikativnog sećanja daleko je uži i obuhvata memoriju živog čoveka, eventualno sećanja njegovih roditelja i dedova, što je u proseku osamdeset godina. Vidi: J. Assmann (2006).

⁵ Vidi: Gordana Đerić (2009b).

⁶ Širi kontekst ovog pitanja videti u: Ronald Suni (2009) i Milan Subotić (2009). Neobjavljeni tekst Milana Subotića "Individualna sećanja i politike kolektivnog pamćenja u postkomunističkom stanju" nudi detaljnije ilustracije dominantnih nacionalnih narativa postkomunizma i upućuje na obimnu literaturu o ovom pitanju, posebno zbornike radova: *Narratives unbound: historical studies in post-communist Eastern Europe* (edited by Sorin Antohi, Balázs Trencsényi and Péter Apor), Budapest: CEU Press, 2007; *Past in the making: historical revisionism in Central Europe after 1989*, (edited by Michal Kopeček), Budapest: CEU Press, 2008; *A laboratory of transnational history: Ukraine and recent Ukrainian historiography*, (edited by Georgiy Kasianov and Philipp Ther), Budapest: Central European University Press, 2009.

biva zamenjen *nacionalizacijom sećanja*.⁷ Anahronost postupka nacionalizovanja istorije novih država, u smislu teorijske prevaziđenosti "velike priče", tj. višedecenijskog "postmodernog" nepoverenja u "celovitost", "istinu" i sl., nije smetala istoričarima da svoje sada *nacionalne prošlosti* preosmisle takođe prema principima zaokružene "velike priče" tipskog obrasca: Zlatno doba u dalekoj prošlosti, nacionalni pad u komunizmu i novostečena nacionalna Sloboda. Sudeći prema strukturi i krajnjem cilju – konsolidovanoj, jedinstvenoj naciji – kreatori politika istorije u novim državama nakon pada Berlinskog zida i dalje veruju u efikasnost "velike priče", samo je pitanje za svaku od njih u kolikoj meri, u ipak promenjenim sistemima, za takav narativ mogu da dobiju podršku. Organizovanje novih pamćenja na uzajamno povezanim mitovima, koji vrhune nacionalnim, otvara još jedno, možda i važnije pitanje: da li je s ekonomskom i institucionalnom razgradnjom komunističkog sistema u novim državama nestao deklarativno odbačeni komunistički narativ ili su prilagođeni postupci, strategije i mitovi izgradnje komunističkog pamćenja bili korisni u prelaznom (tranzicijskom) periodu, zbog čega nominalno određenje ovih društava kao *postkomunističkih* s pravom upućuje na veze sa sistemom iz koga su (pro)izašla.

Ovo pitanje neću razmatrati, kako bi se očekivalo, analizom udžbenika istorije, verujući da refleksije prethodnog sistema u prelaznom periodu (uprkos jezičkim, institucionalnim, ekonomskim i sličnim promenama) nadilaze pisanje usko shvaćenih istoriografija i da prožimaju sve domene javnog života. Najšire shvaćena kulturna produkcija i različiti medijumi oblikovanja javnih mnjenja (štampa, televizija, film...) jednako su vredni izvori za takva istraživanja.⁸ Ovi izvori dobijaju još izrazitiji značaj ukoliko tematizujemo izgradnju kolektivnih sećanja na najbližu prošlost, jer tipični izvori za njeno izučavanje (poput praznika, nastave istorije, deklaracija, povelja, mesta sećanja i sl.) mogu biti relativno oskudni, što jeste slučaj sa Srbijom.⁹ Zato ću odgovoru

---

⁷ Za postjugoslovenska pamćenja vidi: Veronika Bajt (2009); o situaciji historiografije u Hrvatskoj: Snježana Koren (2009).

⁸ "...Nema razloga da se jedna forma tih resursa privileguje u odnosu na sve druge", kaže Irwin-Zarecka, naglašavajući značaj uvođenja širih izvora od istorijskih u istraživanju politika pamćenja. Više: Iwona Irwin-Zarecka (1994, 4).

⁹ Najnovije prošlosti u državnom kalendaru Srbije nema: praznuju se daleka prošlost, internacionalni i verski praznici. Neradno se obeležava Nova godina – 1. i 2. januar, Dan državnosti – 15. februar, Praznik rada – 1. i 2. maj, Božić i Uskrs su takođe neradni. Pravoslavci mogu da odsustvuju s posla na prvi dan krsne slave, katolici i u dane svog Božića i Uskršnjih praznika, muslimani na prvi dan Ramazanskog bajrama i prvi dan Kurban bajrama, pripadnici jevrejske zajednice neradno obeležavaju prvi dan Jom Kipura. Osim neradno, Srbija radno obeležava i Svetog Savu – 27. januara, Dan pobeđe – 9. maja i Vidovdan – 28. juna. Udžbenici istorije skorašnjoj prošlosti takođe ne poklanjaju veliku pažnju: period između 1980. i 2000. u udžbeniku istorije za treći i četvrti

na ovo pitanje pokušati da se približim praćenjem izgradnje javnog sećanja na Zorana Đinđića, budući da je bivši premijer Srbije jedina ličnost iz novije srpske prošlosti čiji je kult država koliko-toliko pokušala organizovano da gradi. Još ima razloga za to, a oni su u pretpostavci da se iz ovog primera mogu nazreti ne samo uticaji prethodnih politika pamćenja nego i smernice njenog budućeg oblikovanja.

U ovom tekstu ukratko ću predstaviti život Zorana Đinđića nakon njegove fizičke smrti, tj. postupke i naracije kojima su ga u javnosti iznova izmislili njegovi savremenici. Predmet moje radoznalosti su načini (ne)kontrole, sređivanja i korišćenja njegove političke ostavštine i njegovog imena koje je više od toga – nezaobilazna mitopolitička figura i medijum ideološkog delovanja. Jasno je da simbolizam o njemu u komunikativnim sećanjima prevazilazi puki fakticitet njegovog života, ili – sve ono što se faktički dogodilo u minulom periodu podređeno je mitologizaciji novih potreba. Posthumno je postao aluzivno sredstvo političke legitimacije, ali i mitska figura, najviše zbog toga što se iskazi o njemu, ma kakvi da su, plasiraju kao *istiniti* i što se produkuju sa verom u njihov društveni uticaj. Već na nivou imena bivši premijer postao je, bez dokazivanja, samoočevidan – ili dobar ili zao, a pripovesti o njemu pokazale su se u poslednjih sedam godina toliko važnim za srpsku zajednicu, što je jedan od osnovnih uslova da bi se smatrale mitskim.¹⁰ Dalje, posthumno stilizovanje Zorana Đinđića umnogome se bazira na pričama ili elementima priča koje se mogu smatrati tipičnim ili dovoljno poznatim u srpskoj kulturi i ovom žanru,¹¹ poput kosovskog mita ili nešto novijeg i opštijeg socijalističkog mita o stalnom progresu.¹² I, najvažnije, pripovesti o njemu su mitovi jer se pričaju u funkciji društvenih ideologija.

Pojednostavljeno, neophodni uslovi na osnovu kojih neku savremenu priču definišem kao mitsku su: 1) važnost za zajednicu, 2) pretenzija na istinitost, 3) prepoznatljivost narativnih obrazaca u kojima se iskazuje, i 4) ideološka funkcionalnost. Ovom spisku uvek se može dodati, od mita neodvojiva, *ambivalentnost* ili dvostruka privlačnost. To znači da je potrebno da postoji visoka osetlji-

---

razred gimnazije obrađen je na svega tri strane. Autori: Kosta Nikolić, Nikola Žutić, Momčilo Pavlović, Zorica Špadijer, Beograd: Zavod za udžbenike, 2009.

¹⁰ "Reći da su u svakoj kulturi neke priče, iz nekog razloga, važnije ili ozbiljnije od drugih, dovoljno je banalno da bi opstalo kao univerzalna tvrdnja. (...) Mit bi možda bilo korisnije definisati kao pripovest koja se smatra društveno važnom. (...) Činjenica da se teži da neke priče budu primljene kao istinite, samo je znak njihovog značaja u društvu." Erik Čapo (2008, 20).

¹¹ "Mi govorimo da je nešto mit ili legenda jer nas na neki način podseća na priče koje su u našoj kulturi kanonizovane kao tipični predstavnici tog žanra." Čapo, isto.

¹² Pretpostavka je da je komunikativnost nacionalnih mitova uslovljena procesom akulturacije, jer se njihov jezik stiče na sličan način kao svakodnevni govor ili mater-nji jezik. Više: Žan-Pjer Vernan 1993; Anthony D. Smith 1999; Gordana Đerić 2005.

vost i angažovanost pripadnika zajednice (pozitivna/negativna, afirmativna/difamativna, zaštitnička/napadačka, sasvim je svejedno) na pomen ove priče u bilo kom od njenih segmenata. A među najvažnijim strategijama oblikovanja savremene mitske priče je strategija *prećutkivanja* svega što odstupa od ideološki potrebnog obrasca ili jednostavno brisanje svih stvarnih kontradiktornosti iz mitske priče. Ta priča bi trebalo da bude takva da ostavlja mogućnost razvijanja novih sižea na ograncima već postojećih, odnosno da bude otvorena za prilagođavanje promenjenim uslovima i upisivanje novih značenja.

Kako su u javnom tretmanu Zorana Đinđića elementi koji daju legitimitet mitskoj priči prepoznatljivi već na nivou površnih znanja o oblikovanju slike stvarnosti poslednjih godina u Srbiji, ispitivanje ideološkog delovanja mitske priče i njene politike značenja dobija privilegovan značaj. Ovo ispitivanje potpuno je nezavisno od onoga što je premijer Đinđić bio, od njegove autentične biografije, istorije; faktografija o Zoranu Đinđiću, "tačno" ili "netačno" u pisanju o njemu, za ovu temu skoro je nebitna. S druge strane, ona se istovremeno pokazuje takođe važnom, jer već u samoj biografiji postoje dramatična odstupanja u osnovnim podacima.¹³ Stilizovanje osnovnih podataka u smislu artefakata jasno govori u prilog mitizaciji i posthumnoj važnosti Zorana Đinđića za savremene političke aktere koji se selektivno hrane samo onim što im u biografiji premijera odgovara. Iako pitanja smernica užepartijskih delovanja i pitanja dnevne politizacije nisu nevažna, u ovom tekstu baviću se ukupnošću načina posthumne izgradnje Đinđićevog lika ne samo u kontekstu različitih mitologija (opšte, nacionalne, komunističke), nego i u kontekstu mogućnosti i ograničenja konstruisanja "velike priče" u postkomunizmu.

Izvore sam našla u Medijskoj dokumentaciji "Ebart" u kojoj mi je o Zoranu Đinđiću bilo na raspolaganju 5 559 tekstova iz svih relevantnih dnevnih i nedeljnih novina u Srbiji za period između 2003. i 26.05. 2009. godine. Na-

---

¹³ Naime, u biografijama koje dnevne i nedeljne novine redovno preštampavaju na svaku godišnjicu njegove smrti vidljiva su odstupanja po različitim osnovama, čak i u mestu rođenja (Bosanski Šamac/Prokuplje) ili mestu sahrane (Aleja zaslužnih građana /Aleja velikana) i posebno u podacima o Đinđićevom obrazovanju, profesionalnoj i političkoj praksi. Još uvek nema biografije u kojoj se kaže da je čitav radni vek do premijerskog mandata (2001-2003) Zoran Đinđić bio zaposlen u Institutu za filozofiju i društvenu teoriju (1986-2001), nego se obično navodi da je, po odbrani doktorske teze kod Habermasa, bio predavač na Novosadskom univerzitetu. Činjenice da je doktorsku tezu branio kod Velmera (Albrecht Wellmer) a ne kod Habermasa, a da na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu nije održao nijedno predavanje iako je bio izabran u zvanje vanrednog profesora, za najširu javnost verovatno nemaju veliki značaj; ali u kontekstu ove teme, nezavisno od evidentnog nemara sastavljača, one jesu ilustracija postupka ciljne stilizacije, jer pokazuju da se, osim na značajnim prećutkivanjima iz njegovog života, politički mit jednako gradi i na izmišljanju i/ili iskrivljavanju osnovnih biografskih podataka.

ravno, svi oni nisu jednake vrednosti za ovu temu (i mnogi se ponavljaju, kada je reč o agencijskim vestima na primer), ali već i njihova brojnost dovoljno govori o posthumnoj važnosti Zorana Đinđića za javni život savremene Srbije. U tolikom materijalu teško je bilo da ne budem selektivna, ali osim što sam izbegavala tekstove u kojima se iz naslova vidi da se bave rasvetljavanjem ili spekulacijama o načinu nastupanja smrti,¹⁴ svi ostali za mene su bili relevantni, a najinteresantniji bili su oni sa komemoracija, preneseni tekstovi iz strane štampe i uopšte svi tekstovi koji na bilo koji način upućuju na smernice i načine konstruisanja javnog pamćenja o Đinđiću. I, poput svakog teksta, i ovi tekstovi imaju svoju "logiku" i pečat klime u kojoj su nastali; pokazujući konvencije uslovljene kontekstom, iz njih se lako iščitava ciljna grupa kojoj su namenjeni, ideologija autora, pa i status te ideologije u širem kontekstu.

"Ništa tako ne uzdiže političara (i svaku javnu ličnost)
kao njegova nasilna smrt"¹⁵

Kako je javno sećanje na Zorana Đinđića počelo da se oblikuje u vanrednom stanju, ni sve ono što je prvih meseci nakon atentata činjeno u tom smislu nije izbeglo karakter vanrednosti. A pre svih tih postupaka, ne baš popularnog premijera, Zorana Đinđića, u očima i sećanju istih tih građana, koji ga nisu mnogo voleli, uzdigla je njegova nasilna smrt. Učinilo se još jednom da *žalost ujedinjuje*.¹⁶ Samo nedelju dana nakon atentata počele su da se množe vesti o dodeljivanju imena Zorana Đinđića ulicama širom Srbije,¹⁷ trgovima,¹⁸ aerodromu,¹⁹ nagradama²⁰. U javnom jeziku najednom su oživelili naizgled zabora-

¹⁴ To su tekstovi tipa "Treći metak" i slični, čiji naslovi, nezavisno od argumentacije koja me nije zanimala, takođe pretenduju na istinitost i imaju intenciju da utiču na oblikovanje načina zapamćivanja, pa se onda posredno i oni pokazuju i te kako važnim za formiranje dominantnog stava o premijeru.

¹⁵ Jurij Bogomolov, Igrao pa preterao, *Danas*, 16.03.2006, s. 8.

¹⁶ "...u stvarima nacionalnih uspomena, žalost vredni više nego trijumf, jer nameće dužnosti koje zahtevaju zajednički napor." Ernest Renan (1996, 58).

¹⁷ "Gradonačelnik Kragujevca potvrdio da će dr Zoran Đinđić dobiti ulicu i spomenik", *Danas*, 20.03.2003. s. 24.

¹⁸ Građanski Forum pokrenuo je inicijativu da se glavni trg u Novom Pazaru, na kojem je ubijeni premijer Srbije Zoran Đinđić držao miting, nazove njegovim imenom. To mu duguju i građani i lokalne vlasti u ime izvinjenja jer mu tada nisu dozvolile da održi govor u sali Doma kulture, rekao je za FoNet predsednik GF Alija Halilović. Izvinjenje posthumno, *Glas javnosti*, 22.03.2003. s. 40.

¹⁹ "DHSS, pogotovo Batić i ja, bili smo njegovi saborci, stari prijatelji, i normalno je da ova inicijativa potekne od nas. Jasno je da Zoran zaslužuje da znamenita mesta ponesu njegovo ime. Zoran je bio simbol demokratske, emancipovane, moderne Srbi-

vljeni pojmovi i sintagme ("vizionar", "državnik", "svetlo u tunelu"...)²¹ a pojedine rečenice kao da su direktno bile preuzete iz retoričkog zapamćivanja Josipa Broza Tita i njegove sahrane.²² Po "ubrzanom postupku", u Beogradu se raspravljalo kojim sve ulicama treba dati ime pokojnog premijera, a nakon dve nedelje *promenjeni su "zastareli kriterijumi", pa i onaj koji je predviđao da mora proteći najmanje dve godine od smrti istaknute ličnosti, da bi ulica ili trg po njoj dobili naziv.*²³ Uporedo sa zvaničnim saopštenjima o svakodnevnom pristizanju predloga o preimenovanju ulica u Sekretarijat za kulturu Skupštine grada Beograda, čiji broj javnosti navodno nije smeo da bude saopšten,²⁴ ova tema u novinama dobija i lirske prizvuke: "Zoran Đinđić ubrzano postaje simbol. Njemu se već diže spomenik u čuvstvima i pamćenju ljudi. A podići će se, sigurna sam, i spomenik od bronce ili mramora, pa knez više neće biti samac."²⁵ Pitanje podizanja spomenika Đinđiću na Trgu Republike i izgradnje memorijalnog kompleksa odnosno galerije na mestu tržnog centra, u zaleđu spomenika komediografu Branislavu Nušiću, čije se izmeštanje takođe predlagalo, izaziva prve glasnije otpore ovim idejama,²⁶ a najglasnije drugačije mišljenje stiglo je pet meseci nakon Đinđićevog ubistva.²⁷ Relativno brzo

---

je. (...) Naš aerodrom se zove aerodrom 'Beograd'. Smatrali smo da je važno da, slično Francuskoj ili SAD, naš aerodrom ponese Zoranovo ime. Ovo ima i simbolički značaj, jer je Zoran radio na povezivanju demokratske Srbije sa svetom." Dijana Lakić, Sačuvati meru – Intervju: Dr Milan St. Protić, predsednik političkog saveta DHSS, *NIN*, 27.03.2003. s. 26.

²⁰ Odbornici Skupštine opštine Vrnjačka Banja doneli su odluku o ustanovljenju nagrade "Najbolji – najboljem: dr Zoran Đinđić", koja bi se dodeljivala najboljem učeniku osnovne škole, najboljem učeniku srednje škole i najboljem studentu sa područja ove opštine. *Danas*, 26.03.2003. s. 32.

²¹ Dragan Velikić, Dugo putovanje u noć, *Danas*, 15.03.2003. s. 3.

²² "Koliko je, kao i u svemu što je radio, bio uspešan, moglo se videti po državičima koji su došli na njegov poslednji ispraćaj." Dušan Miklja, Veće razumevanje, *Blic*, 22.03.2003. s. 9.

²³ I.Čuk, Na Trgu Republike plato Zorana Đinđića, *Politika*, 29.03.2003. s. A15.

²⁴ Dragana Matić, Pravljenje predsedana? *NIN*, 27.03.2003. s. 26.

²⁵ Vesna Krmpotić, Razvod dobra od zla, *Danas*, 26.03.2003. s. 7.

²⁶ "Posao u vezi sa postavljenjem spomenika se ne može poveriti ljudima koji nemaju snage da se suoče s istorijom," smatra akademik Dejan Medaković. "Ima ljudi koji iz političkih, karijernih razloga, ugađaju političkom trenutku, pa hajde, sad ćemo Zorana Đinđića na Trg. Znam da je Nušićev spomenik na lošem mestu, ali zar je to sada najpreče?" M. Babović, Ben Akiba čeka konkurs, *Večernje novosti*, 01.08.2003. s.19.

²⁷ "Ali, prema dosadašnjim saznanjima, bliskosti događaja, pa i izvjesnim posledicama njegovog tzv. javnog rada u društvu, državi i narodu, Zoran Đinđić nije ni potpuna ni ostvarena ličnost. I zato, sada, u ovo vrijeme, njegove zasluge nijesu takve da se obilježe, na primjer, nazivom ulice, postojanjem spomenika i građenjem galerije. (...) Nema krupnije ni akcije ni afere, sve do smrtonosnog i tragičnog kraja Zorana

stvoren je okvir u kome se bivši premijer preterano ili slavi ili kudi – *ili se njegovim imenom maše kao zastavom ili se njime briše pod*. Izazivajući i podstičući jedna drugu, nepomirljive oprečnosti u percepciji njegove ličnosti uzajamno su se hranile i produbljivale.

Uporedo s kristalisanjem jezika novog mita i njegove dvostruke privlačnosti, jedna vladina komisija, osnovana na zahtev MUP-a Srbije, istražuje javni jezik o Đinđiću do atentata: angažovana na izradi tzv. bele knjige,²⁸ ova komisija trebalo je da istraži umešanost novinara u atentat ili "medijsku podršku" Đinđićevom ubistvu.²⁹ Ispostavilo se da je više od analitičkih, ova analiza imala psihološke i ideološke učinke: osim što je zastrašila i podelila novinare, nije uspela da dokaže javnosti da premijera nisu ubili *samo* oni koji su optuženi za to i da je on žrtva "medijskog linča",³⁰ "satanizovanja" i šire "hajke" tzv. neprijatelja napretka Srbije.³¹ Ma kako bili kvalifikovani, u MUP-u ili komisijama, tekstovi u kojima se o pokojnom premijeru nije pisalo u superlativima nastajali su i nakon atentata, kako u domaćoj tako i u svetskoj štampi.³² Spekulišući o odgovoru na

---

Đinđića, u kojima on, kao stranački prvak, predsjednik vlade i aktivni političar, na neki način, nečim, nije učestvovao. (...) Na pitanje, javno postavljeno i javno odgovoreno, o tome kako je, kao premijer vlade jedne države, putovao, službeno, avionom, privatnim, svoga moguće, druga, prijatelja, "saradnika", i to u drugu državu, Zoran Đinđić je mirno, skoro čudeći se, odgovorio: to nije tako strašno, to je jevtinije, bolje je za vladu, "njegovu" i "našu", u kojoj je on prvi čovjek." Vasilije Kalezić, Ni ulica, ni spomenik, ni galerija... Povodom predloga za trajno obilježavanje imena i djela Zorana Đinđića, *NIN*, 14.08.2003. s. 26.

²⁸ U novinarskim krugovima (i vanrednom stanju) ova, na početku široko prihvaćena, ideja nije prošla bez analogije s jednom sličnom, koja se vezuje za Stipeta Šuvara, vreme samoupravnog socijalizma i iznalaženje tadašnjih neprijatelja sistema. Vidi: Bogdan Tirnanić, Crna sveska, *NIN*, 10.07.2003. s. 37.

²⁹ Prizivanje autocenzure – Novinarska udruženja o najavljenoj analizi pisanja medija, *Večernje novosti*, 04.04.2003. s. 6.

³⁰ Ova tema nije tada skinuta sa dnevnog reda, već se različitim povodima i u različitim formama kasnije ponavljalo klišetirano pitanje odgovornosti medija za kreiranje atmosfere koja je omogućila takav kraj premijera: "RTS večeras prikazuje dokumentarni film koji se bavi izveštavanjem medija posle ubistva Zorana Đinđića a njegovi autori, Filip Švarn i Radoslav Čebić, traže i odgovor na pitanje da li su i mediji stvarali društvenu klimu u kojoj je bio moguć atentat na premijera." Atentat na Đinđića – medijska pozadina, *Politika*, 12.03.2008. s. RT1.

³¹ Vidi tekstove: Nije bilo zavere, ali ni podrške: Predstavljen projekat "Zoran Đinđić u štampanim medijima", *Politika*, 12.09.2003. s: A7; Ljiljana Bačević, Od negativnog do neutralnog i nazad: Komentar istraživanja "Zoran Đinđić u štampanim medijima" (1) *Politika*, 18.09.2003. s. A6; Perica Vučinić, Knjiga, *Reporter*, 16. 09. 2003. s. 3.

³² "U širokom rasponu između kvalifikacija o Zoranu Đinđiću kao "srpskom Kennediju" (The Times Union), do ocena o njemu kao "srpskom Makijaveliju" (The Washington Post), mediji daju njegov politički profil. Ocenjuju ga kao: modernog intelek-

pitanje *kako će Đinđić biti zapamćen* u srpskoj javnosti, Nil Klark (Neil Clark), novinar londonskog *Gardijana*, na dan Đinđićeve sahrane iznosi dobar deo onoga što će postati redovni sadržaj tamne strane mita o njemu: "Uprkos zapadnjačkim žalopojkama, u Srbiji će za Đinđićem žaliti šačica ljudi. 'Za ogromnu većinu Srba, Zoran Đinđić će biti zapamćen kao kvisling koji se obogatio rasprodajući svoju zemlju onima koji su je nemilosrdno bombardovali nekoliko godina ranije; mnogo je u Srbiji onih koji bi rado povukli okidač' (na Đinđića, op. T. P.); Z. Đ. je bio 'čovjek Stejt Dipartmenta'; Slobodan Milošević je 'kidnapovan' i predat 'šou-tribunalu koji plaća Amerika'; 'ekonomska reforma' nije ništa drugo do 'izraz Novog svetskog poretka za rasprodaju nacionalnih bogatstava zapadnim multinacionalkama'; na kraju krajeva, Zoran Đinđić se na vlasti ponašao kao 'imperijalni konzul', a pouka Zlom Zapadu je da on, doduše, može da postavlja takve marionetske vladare, ali 'nemojte zamišljati da možete naterati poniženi narod da im odaje počast'."³³

Zvanična, državna izgradnja sećanja na bivšeg premijera, uz podršku ili inicijativu nevladinih organizacija, pojedinih partija i snažnu medijsku podršku, išla je sasvim drugim smerom od prognoziranog u *Gardijanu*. Osim preimenovanja ulica u Srbiji u ulice Zorana Đinđića, posthumnog dodeljivanja nagrada, plaketa³⁴ i odlikovanja Đinđiću, Ordena Nemanje prvog stepena,³⁵ osnivanja Fonda "Doktor Zoran Đinđić",³⁶ programa "1000 mladih lidera", organizovanja Dana Zorana Đinđića,³⁷ davanja njegovog imena platoima, nagradama ili sportskim halama, otkrivanja spomen-ploča i spomenika u Prokuplju,³⁸ značajnom strategijom zapamćivanja pokazala se i živa reč, putem manifestacije *Besede u Zoranovu čast*.³⁹ Ali ni pisana reč nije zaosta-

---

tualca evropske orijentacije; harizmatičnu ličnost, bez popularnosti za života kod naroda Srbije; lidera srpske demokratske revolucije; političara autoritativne orijentacije i s prevelikom željom za političkom moći. Đinđićevi "makijavelistički manevri" pokazuju sposobnost ka "sklapanju i rasturanju saveza", prema političkim potrebama i pragmatičnim zahtevima. Kritikujući Đinđića da je bio "gladan vlasti", Mishel Martens iz Frankfurta piše kako je on politički marginalizirajući Koštunicu, "prekoračio važeću granicu za političare u demokratskim sistemima". Dragan Miljanić, "Martovske Ide" i post-Đinđićev period u svetlu svetskih medija, *Danas*, 22.10.2003. s.6.

³³ Preuzeto iz teksta Teofila Pančića, Kvislinško pitanje, *Vreme*, 20.03.2003. s. 29.

³⁴ Udruženje boraca ratova od 1990. uručilo je Ružici Đinđić plaketu "Srpski borac" koju je posthumno dodelilo Zoranu Đinđiću. Srpski Borac Đinđiću, *Blic*, 08.12.2005. s. 2.

³⁵ Đinđiću orden posthumno, *Večernje novosti*, 18.09.2004, s. 3.

³⁶ Osnovan Fond "Dr Zoran Đinđić", *Politika*, 16.12.2003. s. A10.

³⁷ *Danas*, 10.03.2005. s. 1.

³⁸ Srbija još kaska za njegovim idejama: u Prokuplju otkriven spomenik Zoranu Đinđiću. *Dnevnik*, 02.08.2007. s. 3.

³⁹ *Danas*, 27.02.2007. s. 4.

jala: već u prvoj godini počelo je objavljivanje knjiga njegovih metafora, govora, intervju, a kasnije i knjiga o atentatu, i uopšte knjiga u kojima se premijeru izražava visoko poštovanje: *Metaforama Zorana Đinđića*, *Zoran Đinđić, jedna srpska vizija*, *Dr Zoran Đinđić – Srbija u Evropi*, *Dr Zoran Đinđić o Kosovu*, *Atentat na Zorana*, *Zoran Đinđić: Etika i odgovornost*, *Đinđić* i brojne druge. Među knjigama koje posebno uzdižu premijera u kontekstu nacionalnog pamćenja izdvaja se jedna u kojoj je Đinđić rame uz rame sa junacima kosovskog mita – istovremeno literarni, istorijski i mitski junak.⁴⁰ Za savremeni mit o njemu i neophodnu ambivalentnost, važnijim i čitanijim od *Nasleđa* pokazale su se knjige *Zoran Đinđić u mreži mafije* i *Car i kralj*. I poput ovih prethodnih koje pohvalno pišu o premijeru, i na koricama neretko imaju njegovu fotografiju, i ove dve poslednje nisu bez Đinđićevih fotografija, jedino što mu je na prvoj pridružen lik Milorada Ulemeka a na drugoj lik Slobodana Miloševića.

Fotografija i filmska traka,⁴¹ i inače važni medijumi prenosa sećanja, korišćeni su na različite načine i u stvaranju mita o bivšem premijeru.⁴² Pod nazivom "Svestrana ličnost velikog čoveka" u dnevnoj štampi predstavljenja je izložba "Fotograf Zoran Đinđić: fotografske uspomene".⁴³ Nedeljna štampa ovom događaju dala je još više prostora: "Goranka Matić je pronašla i pet crno-belih fotografija iz jednog očigledno obimnijeg fotografskog poduhvata u kom se Đinđić pojavljuje i kao fotoreporter, i kao 'umetnički fotograf' i kao budući političar. Fotografisani motivi i situacije nisu ništa drugo do scene miloševićevskog hadžiluka na Kosovo Polje 1989. godine. Ogoljeni pejzaž, a u njemu kolone, mase sveta, sva ona popularna energija upotrebljena ne da bi se

⁴⁰ "Ovih dana knjižare su obogaćene još jednim delom: romanom "Nasleđe" dvadesetčetvorogodišnjeg Beograđanina Borka Pavićevića. (...) Na stranicama su opisani događaji u kojima su učestvovali Miloš Obilić, knez Lazar ili Zoran Đinđić, i time oblikovali tokove daljih dešavanja. Drugi deo knjige, i grafički izdvojen, donosi priču o plemenitom delovanju Ratnika Svetlosti. Čini se da je pripovedanju o Srbiji nekad i sad nadređena univerzalna priča o borbi Dobra i Zla, kao i uverenje pripovedača da su Ljubav, Vera i Nada iznad svih kategorija." Svetlost Nasleđa – Prva knjiga, *Politika*, 23.02.2006. s. A16.

⁴¹ Filmovi "Đinđić – jedna životna priča" Kristofa Sodemana i Dušana Veličkovića, "Videćemo se u budućnosti" Ivana Stefanovića, i "Atentat na Đinđića – medijska pozadina" Radoslava Čebića i Filipa Švarma bili su prikazani na drugu, treću i šestu godišnjicu smrti.

⁴² U novopazarskoj galeriji "Sopocanska viđenja" otvorena je izložba fotografija pod nazivom "Dr Zoran Đinđić u Novom Pazaru". (...) Na devetnaest fotografija izloženi su najinteresantniji susreti Zorana Đinđića sa ljudima u ovom kraju. Dr Zoran Đinđić u Novom Pazaru, *Danas*, 12.03.2005. s.15; Sećanje na premijera: u Galeriji "73" otvorena izložba fotografija Zorana Đinđića, *Večernje novosti*, 11.03.2006. s. 19.

⁴³ G. Papić, *Blic*, 12.03.2005. s. 4.

ovo društvo modernizovalo već da bi se još jednom prikucalo za osušeno stablo nacionalne mitologije. Strašni su to prizori. Ali iza njih, s one strane fotoaparata, jeste pre svega radoznao čovek, čovek koji je tu boravio privatno..."⁴⁴ Nisu o tome svi tako mislili,⁴⁵ posebno ne struka,⁴⁶ ali cilj je postignut – otkrivena je još jedna strana svestrane ličnosti premijera.

Pravila stvaranja kultova i mitova kažu da je uvek tako – iz prošlosti se uzima sve što nam danas treba. Bilo da je reč o starijoj ili novijoj prošlosti, samo na površini izgleda kao da nas ona stvarno zanima, a zapravo nas uvek zanima samo sadašnjost, uglavnom sopstvena. I zbog nje je sve dozvoljeno, posebno ono što je tradirano u praksama zapamćivanja važnih ličnosti. Zato nije neobično što porodični album nije ostao jedina intima premijera upotrebljena u *više svrhe*: "U vitrinama Istorijskog arhiva Srbije nalaze se mnogobrojni predmeti iz lične zaostavštine prvog demokratski izabranog premijera. (...) Crvena kravata, mobilni telefon, tašna, novčanik i ručni sat, čije su kazaljke zauvek zaustavljene na 13 časova i 30 minuta – samo su deo ličnih stvari koje je 12. marta 2003. godine nosio Zoran Đinđić i koje su juče, povodom šestogodišnjice od njegove smrti, predstavljene na izložbi *Idejom i životom* u Istorijskom arhivu Srbije."⁴⁷

Malo je postupaka i formi simboličkog pamćenja koje za sedam godina od smrti premijera nisu iskorišćene u građenju njegovog kulta – ne postoji, na

⁴⁴ Branislav Dimitrijević, Zoran Đinđić, fotograf, *Vreme*, 10.03.2005. s. 32.

⁴⁵ "Šta je on tamo tražio? Nije trebalo da taj podatak ikada saznamo. Da li otkrivanju ovakvih činjenica doprinose oni koji su se kritički odnosili prema Đinđićevoj politici? Ne. Njihova usta su zatvorena 12. marta 2003. godine. Zapanjujuće je da se ovom nasilnom idolatrijom stvaranja potencijalnog kulta ličnosti bave baš oni koji se, u svakoj prilici, predstavljaju kao jedini ovlašćeni baštinici premijerovog političkog testamenta." Bogdan Tirnanić, Martovske ide, *Kurir*, 14.03.2005. s. 3.

⁴⁶ "Krenem na izložbu, a na putu do galerije počinje neka sumnja u meni. Da ne bude kao sa Titom? (...) Sada imamo fotografa Zorana Đinđića. Kada ugledah Đinđićeve fotografije sa Gazimestana, pomislih kao da je hteo da umanjí značaj tog događaja sa neoštrim i tehnički loše izvedenim fotografijama. Obično škljocanje. A porodične fotografije! Pa, ljudi moji, da li su organizatori svesni da svaka deseta porodica u Beogradu ima bolji album porodičnih fotografija? Još uz svu bruku, u predgovoru kataloga Branislav Dimitrijević piše: "Pridodati Zoranu Đinđiću fotografu, uz Đinđića filozofa, Đinđića političara i Đinđića porodičnog čoveka, ne znači samo još jednom potvrditi njegovu svestranu ličnost." Sami zaključite: šta nam sve ovo treba? Ovo sa fotografom Titom i fotografom Đinđićem! I šta nam je činiti? Da li menjati Istoriju fotografije u Srba ili savetovati gospođi Ružici Đinđić da uzme ozbiljnog savetnika kako bi znala što je valjano činiti sa imenom pokojnog predsednika Vlade Srbije Zorana Đinđića." Tomislav Peternek, Škljocanje kao umetnost: Izložba fotografa Zorana Đinđića u galeriji Artget, *NIN*, 17.03.2005. s. 38.

⁴⁷ K. Đorđević, Otvorena izložba o životu i radu Zorana Đinđića, *Politika*, 13.03.2009. s. A1.

primer, igrani film o Đinđiću, ali je bilo i takvih ideja.⁴⁸ Jedan desetominutni dokumentarni film o njemu podeljen je na segmente "Vođa", "Opozicionar", "Premijer" i "Heroj", iz čega se može zaključivati da su to neke od uloga u kojima Demokratska stranka želi da ga pamti.⁴⁹ Uloge koje se Zoranu Đinđiću dodeljuju u komunikativnom sećanju (ili u grupnim ličnim sećanjima) mnogo su raznovrsnije. Osim što je svestran čovek – filozof, moderni intelektualac, trgovac,⁵⁰ fotoreporter, umetnički fotograf, arhitekta demokratske opozicije,⁵¹ politički Mocart,⁵² Zoran Đinđić se pamti i kao neko ko je otvorio kosovsko pitanje (navodno pitanje podela Kosova),⁵³ izručio Miloševića na Vidovdan haškom tribunalu, uveo veronauku u škole, pokrenuo završetak Hrama svetog Save.⁵⁴ Đinđić je i veliki učitelj, novi simbol nacionalne pedagogije, prosvete-

⁴⁸ Snimiti film o srpskom heroju, *Politika*, 31.01.2009. s. KD2.

⁴⁹ Desetominutnim filmom "Videćemo se u budućnosti" Ivana Stefanovića, juče popodne u Centru "Sava" počela je svečana akademija Demokratske stranke u znak sećanja na njihovog lidera Zorana Đinđića. *Večernje novosti*, 13.03.2006. s. 11.

⁵⁰ "Dakle, kao filozof došao je do doktorata, napisao i preveo nekoliko knjiga. Za jednu filozofsku karijeru dosta. Kao trgovac zaradio je nešto para i razgranao poslove do Turske. Znači i to može." Lik i delo, *Blic*, 23.03.2003. s. 6.

⁵¹ Latinka Perović, Arhitekta demokratske opozicije Srbije: Zoran Đinđić i srpsko društvo (12), *Danas*, 07.07.2006. s. 35.

⁵² Tribina "Politički Mocart", *Blic*, 14.03.2006. s. 21.

⁵³ "U poslednjih nekoliko meseci života Đinđić je hrabro odlučio da otvori kosovski dosije i odbaci dotadašnje optužbe desničarskih krugova koji su ga stalno teretili za manjak patriotizma." Batić Bačević, Zaboravljeni kosovski plan: Đinđić i Kosovo, *MIN*, 05.05.2005. s. 18.

⁵⁴ "Na Vidovdan 1389. Miloš Obilić je ubio cara Murata. Na Vidovdan je poginuo knez Lazar i na Kosovu, postradala većina srpske vojske. Na Vidovdan 1914. Gavrilo Princip je ubio austrougarskog prestolonaslednika Ferdinanda, a Srbija i svet ubačeni su u krvavi vrtlog Prvog svetskog rata. Na Vidovdan 1948. kulminirao je sukob sa Sovjetskim Savezom... A bilo je i drugih događaja. Možemo se praviti da to ne vidimo, ali ne – Vidovdan u srpskoj istoriji definitivno nije običan datum i toga je, izgleda, svestan čak i Čeda Jovanović. Na Vidovdan 1989. Slobodan Milošević se ustoličio kao neprikosnoveni nacionalni vožd koji će tokom naredne decenije Srbiju povesti u istorijske "godine raspleta", za koje ni on ni Srbi nisu bili ni mentalno spremni ni politički kompetentni. Ničim u svojoj prethodnoj biografiji Milošević nije zaslužio onu ustalasanu milionsku masu na Gazimestanu koja je klicala njegovo ime. Ali, isto tako, treba reći da, uprkos svemu, nije zaslužio ni ono vidovdansko poniženje iz 2001. koje mu je priredio DOS. Iako to, kad se malo bolje pogleda, i nije bilo toliko njegovo poniženje koliko onih koji su ga na taj datum i na takav način izručili njegovim – a bogme i našim – neprijateljima. (...) Kako vreme bude prolazilo, sviđalo nam se to ili ne, u nacionalnom sećanju sve će više ostajati ovaj haški Milošević, koji se bori protiv svetske sile i nepravde, a bledeti slika ciničnog balkanskog autokrate, tako da će sramota onih koji su ga izručili na Vidovdan, umesto da bleđi, bivati sve veća i veća. Izgleda da je to znao, odnosno osećao i sam Zoran Đinđić, pa je zato bukvalno sutradan

ni Evropejac koji je žrtvovao akademsku karijeru političkoj.⁵⁵ On je žrtva – *svesna žrtva za Srbiju, zaslužena žrtva svojih postupaka* ili *žrtva svih nas*, u zavisnosti od toga ko o tome govori. Đinđić je i naivan,⁵⁶ večni dečak,⁵⁷ radoznali student i intelektualac,⁵⁸ reformator, vizionar, Evropljanin, čovek retke energije, pragmatik, zapadnjak,⁵⁹ agent stranih službi, nemački čovek, američki čovek, plaćenik i poslušnik Zapada koji je rasturio institucije i raspredao svoju zemlju.⁶⁰ Nacionalni izdajnik, amoralna, praktična osoba, mafijaš i kriminalac,⁶¹ akter afere, neko koga su izdržavali mafijaši i biznismeni.⁶² Đinđić je i samodržac, autokrata,⁶³ samozaljubljeni despot⁶⁴ sumnjivog okruženja, prevrtljiv, bez jasnog koncepta političkih ideja.⁶⁵ Veliki čovek, državnik i patriota evropskog formata⁶⁶ – Zoran Đinđić je simbol novog imidža Srbije.⁶⁷

po izručenju pohitao kod patrijarha da uvođenjem veronauke u škole i bogatim prilozima za Hram svetog Save pokuša da sagradi sebi crkvu Pokajnicu." Đorđe Vukadinović, Vidovdan, *Građanski list*, 28.06.2008. s. 17.

⁵⁵ Svetozar Tadić, Ugradio se u Srbiju, *Blic*, 15.04.2005.

⁵⁶ "Njegovo (mnogo)znanstvo nije ga naučilo pameti." Drugi pišu: Riječki novi list – Slobodan Šnajder, Kronika najavljene smrti, *Danas*, 19.03.2003. s. 14.

⁵⁷ J. Cerovina, Komemorativna akademija, *Politika*, 13.03.2005. s. A7.

⁵⁸ M. Božić, Student širokih interesovanja: Povodom ubistva premijera, juče održana komemoracija na Filozofskom fakultetu, *Danas*, 18.03.2003. s.14; Milorad Vučelić, Radoznali intelektualac, *Večernje novosti - specijalni dodatak*, 11.03.2004. s. 22.

⁵⁹ "Zoran Đinđić nije bio politički čovek u Srbiji pod uticajem Zapada, već zapadnjak: prema životnoj filozofiji, obrazovanju i načinu mišljenja. On je uspeo u svom glavnom naumu: polarizovao je srpski mentalitet." Latinka Perović, Rušenje mita nije moglo ostati nekažnjeno: Zoran Đinđić i srpsko društvo (15), *Danas*, 12.07.2006. s. 29.

⁶⁰ "Kako je država, razvaljena liberalnim obećanjima, sa suzama ispraćala na onaj svet marionetu Zapada Zorana Đinđića – čoveka koji je, za apstraktnu ekonomsku pomoć, rasturio legendarnu srpsku armiju i specijalne službe, koji je isporučio u Hag heroje srpskog otpora, za šta je i zaslužio metak", izneo je novinar Konstantin Sjomina komentarišući beogradska dešavanja. "Zoran Đinđić "na nišanu" televizijskog kanala "Rusija", *Politika*, 23.02.2008. s. A3.

⁶¹ "Onaj ko je usko sarađivao s kriminalnim krugovima, ko je s njima delio pojedine delove vlasti ne može drugačije da se nazove nego kriminalac. Šta bi tu trebalo mistifikovati, da li bi trebalo stvarati heroje?", u: Ako se ne stidi, Mirčić nije normalan, *Danas*, 01.03.2006. s. 5; uporedi: Velimir Čurgus Kazimir, Širenje glasina radi stvaranja lošeg imidža – Šum laži (3), *Danas*, 16.08.2006. s. 31.

⁶² Milan Panić: Plaćao sam političare 10 godina! *Kurir*, 18.07.2005. s. 5.

⁶³ Miodrag Isakov, Đinđić nije bio svetac. *Kurir*, 08.04.2005. s. 5.

⁶⁴ B. Radivojša, Svedočenja Milana St. Protića (2), *Politika*, 08.03.2005. s. A7.

⁶⁵ "On je bio čovek sa mnoštvom različitih ideja, lako ih je menjao i nije imao stabilna politička usmerenja. Nije pokazivao naročiti moral u politici, ni emocije." Milorad Vučelić, Radoznali intelektualac, *Večernje novosti - specijalni dodatak*, 11.03.2004. s. 22.

⁶⁶ Državnik i patriota evropskog formata: u Subotici predstavljena knjiga Zoran Đinđić – etika odgovornosti, *Danas*, 02.12.2006. s.17.

Više od ideološki operativne i očigledne ambivalentnosti (dvostruke privlačnosti onoga što se Đinđiću pripisuje – Evropljanin : poslušnik i plaćenik Zapada; heroj : izdajnik i sl.) mit o premijeru odlikuje polivalentnost. Neke od ovih odrednica i same su ambivalentne, poput *pragmatičnosti* na primer, *zapadnjaka*, *vizionara*, *radoznalog studenta i intelektualca* ili odrednice *velikog čoveka*, koja bi u kulturama koje gaje kult malog, običnog čoveka bila drugačije shvaćena, ili ne bi bila korišćena. Ni odrednica *izdajnika* nema istu težinu i značenje u kulturi u kojoj je *izdaja* u temelju nacionalne mitologije, kao u kulturama u kojima to nije slučaj.

Ipak, jedna konstatacija o Zoranu Đinđiću ubedljivo se izdvaja po učestalosti i različitosti izvora iz kojih dolazi, a ona se tiče Đinđićevog rada na *uspostavljanju veza Srbije sa svetom*. Izrečena i na opelu,⁶⁸ i na sahrani, ova konstatacija, koja je ušla i u udžbenik istorije za osnovnu školu, u različitim formama sadržana je u skoro svim izjavama evropskih zvaničnika povodom Đinđićeve smrti.⁶⁹ Ali ni u ovoj, naizgled nespornoj konstataciji, nije sve unisono i bez instrumentalizacije. U fokusu izjava evropskih zvaničnika o Đinđićevom angažmanu u odnosu na evropski projekt jesu *kretanje* i *sposobnost vođstva*: u njima su i Đinđić (i Srbija) uvek *izvan*, *spoljni*, *drugi*. U delu domaćeg zvaničnog, partijskog i diskursa nevladinih organizacija po pravilu je drugačije: u njima se ime Zorana Đinđića koristi kao da on već jeste *unutra*, *Evropljanin*: "Zoran Đinđić naj Evropljanin",⁷⁰ "Zoran Đinđić, jedna evropska politička karijera",⁷¹ "Zoran Đinđić – Srbija u Evropi" i slično.⁷² Osim Demokratske stranke, snažan potencijal

⁶⁷ Zoran Đinđić – Vizionar i simbol novog imidža Srbije, *Politika*, 21.03.2008. s. A8.

⁶⁸ "Zoran Đinđić, koga ispraćamo danas iz ovoga svetoga hrama na večni počinak, biće zapamćen prvenstveno po tome što je, u momentu najdubljeg poniženja svoga naroda, na obrenovićevski način, ispružio ruku bratskoga mira i pomirenja Evropi i svetu," u: Dosta je bilo bratomržnje: U prisustvu patrijarha Pavla opelo Đinđiću služio je mitropolit Amfilohije, *Danas*, 16.03.2003. s. 2.

⁶⁹ "Srpski premijer Zoran Đinđić imao je viziju moderne i demokratske Srbije i bio u stanju da gradi mostove s Evropom", izjavio je visoki ministar u britanskoj vladi Robin Kuk. Robin Kuk: Gradio je mostove sa Evropom, *Danas*, 16.03.2003. s. 8; "Istorija će zabeležiti da je Zoran Đinđić znao da napravi izbor puta – puta demokratije i reformi, vodeći zemlju ka Evropi" napisao je predsednik Francuske. Knjige žalosti otvorene u ambasadama SCG širom sveta, *Danas*, 15.03.2003. s. 7; Đinđić je bio reformator i najodlučniji srpski političar koji je želeo Srbiju da izvede na evropski put i zato je u Srbiji bio u sukobu sa mnogima, rekao je Drnovšek u intervjuu za mariborski dnevnik "Večer". Zoran Đinđić je bio najodlučniji srpski političar, *Nacional*, 17.03.2003. s. 7.

⁷⁰ Nevladine organizacije "Evropska kuća" i "Evropski pokret u Srbiji" dodelile su ove godine nagrade za naj Evropljanina posmrtno Zoranu Đinđiću za politiku. *Blic*, 23.11.2003. s. 9.

⁷¹ Ambasador SCG u Berlinu Milovan Božinović je govorio na predavanju pod naslovom "Zoran Đinđić, jedna evropska politička karijera". *Glas javnosti*, 12.10.2003. s. 3.

⁷² Promocija knjige "Dr Zoran Đinđić – Srbija u Evropi". *Politika*, 24.12.2003. s. A8.

imena Zorana Đinđića u kontekstu dugotrajnog pridruživanja Uniji prepoznale su različite partije i grupacije. Godina u kojoj je premijer ubijen u političko-nostalgičkim diskursima postaje godina "uništene nade" koju treba povratiti. I kako njegov ljudski lik bleedi, simbolički potencijal imena Đinđić sve više se shvata kao ulaznica i sigurno mesto u domaćoj politici: 12. marta pošta preminulom premijeru odaje se u sve više kolona – ili, novinarskim jezikom, "nosača Đinđićevog kovčega koji njih nosi" iz godine u godinu sve je više.⁷³ Uprkos različitim ambicijama i političkim dometima, sve njih objedinjuje u međuvremenu stvorena analogija: tzv. "druga Srbija"⁷⁴ u pojedinim interpretacijama sada je "Đinđićeva Srbija".⁷⁵ Upravo na mitopolitičkoj predstavi o dvema Srbijama, tj. instrumentalizaciji binarne "neprijateljske" paradigme o slici lokalne situacije, godinama se oblikuje dobar deo javnog života, pa se svaka nova ocena plasira i procenjuje kroz unapred stvorena mnjenja. Borbenost i isključivost, tj. propozicije *mi : oni; ili mi : ili oni* glavne su okosnice tog diskursa izvan kojih svaki drugi govor ostaje apsolutno nerazumljiv.

Između (dnevno)političkog mita i "velike priče"

Svojevrсна inercija borbenog razumevanja pojavnosti nije ništa drugo do pokazatelj neumešnosti osmišljavanja politika pamćenja izvan okvira nepomirljivih suprotnosti,⁷⁶ i, sudeći prema primenjenim strategijama, dobar deo te politike nije oslobođen ikoničkog razumevanja. Njen rezultat u postkomunističkoj, demokratskoj situaciji je očekivan – fragmentarno ili radikalno podeļjeno sećanje na Zorana Đinđića. Taj rezultat i nije mogao biti drugačiji s obzirom na činjenicu da je reč o političkoj ličnosti i pokušaju ustanovljavanja *novog pamćenja* starim načinima. Postupci koji su i u procesu izgradnje seća-

⁷³ Ko je pravi nosilac političkog nasleđa Zorana Đinđića? *NIN*, 03.02.2005. s. 15.

⁷⁴ "Kad god ponestane argumenata za raspravu potegne se teza o – dve Srbije. Kanda ova dvorečna sintagma treba sve da nam pojasni, kao da je potezanjem ovog iskaza zadat konačan udarac protivniku – ili si primitivni nacionalista ili si izdajnički strani plaćenik. Sigurno je da (najmanje) dve Srbije postoje; aman, ne razumem šta je tu neobično, a još manje razumem kako je prirodna društvena pojava narasla do stereotipa po kome je jedna Srbija konzervativna i ružna, a druga reformistička i lepa." Dragoljub Žarković, Glava u peščaniku, *Politika*, 25.11.2005. s.A6.

⁷⁵ "Majkl Polt, američki ambasador u Beogradu, svestan je da u Srbiji postoje "dve Srbije" i poručuje stipendistima fonda da moraju da rade sve što je u njihovoj moći da u Srbiji prevlada "Đinđićeva Srbija". – Vi nasleđujete zemlju i znate koju Srbiju podržavaju SAD." Izabrali "Đinđićevu Srbiju" - Seminar za stipendiste "Fonda dr Zoran Đinđić", *Blic*, 25.03.2006. s. 5.

⁷⁶ O uticaju borbenosti u oblikovanju nacionalnog pamćenja Srba, uporedi: Lea David, "Sećam se, dakle, postojim", u: Đerić, 2009, isto, s. 139-171.

nja na pokojnog premijera prepoznati kao "nasilna idolatrija" (Tirnanić) ili "kao sa Titom" (Peternek) nisu jedini koji konotiraju sa postupcima revolucionarne izgradnje jugoslovenskog pamćenja, i posebno sa stvaranjem kulta Josipa Broza. U tom procesu nije jasno da li je preuzimanjem strategija i postupaka iz stvaranja Titovog kulta reč samo o pragmatiskim razlozima baštinika - Đinđićevog nasleđa, ili i o nesvesnim navikama u mišljenju i delovanju, tj. neosvećenom ponavljanju u prethodnom sistemu usvojenih obrazaca mišljenja i praksi, uprkos negiranom kontinuitetu i deklarativnoj odbojnosti prema fenomenu kulta ličnosti. Dešavalo se, naime, suprotno – navodni diskontinuitet hvatao se u mrežu verbalnih i formalnih postupaka kojima je potvrđivan kontinuitet upravo s praksama iz perioda koje se deklarativno negiraju

Osim borbene retorike i manihejskog mita – borbe Tame i Svetlosti, Prošlosti i Budućnosti – javno oblikovanje sećanja na Zorana Đinđića karakteriše još nekoliko obrazaca i hibridnih načina izgradnje kolektivnog pamćenja koji konotiraju s opštom, nacionalnom i komunističkom mitologijom. Vidljivi iz navedenih primera, oni se mogu identifikovati u različitim verzijama prosvetiteljskog mita o napretku (ili socijalističkog o "stalnom progresu"), koliko i u mitu Vođe ili Spasitelja. Iz domena nacionalne mitologije, primenu u izgradnji novog društvenog sećanja našli su i kosovski i svetosavski mit, sa svojom prosvetiteljskom funkcijom. Češće korišćene ipak su bile različito interpretirane legende kosovskog mita (o herojstvu ili izdaji npr.), i posebno mit *žrtve* (viktimizacijski), čiji krajnji cilj u ovom slučaju nije *carstvo nebesko* nego *carstvo evropsko*.

Zvanično narativno proizvođenje posthumnog kulta bivšeg premijera, iako je najčešće bilo u funkciji mita o "Evropi", sledilo je obrasce i postupke usvojene u jugoslovenskoj epohi na način kao da ona nije završena. Uprkos činjenici da su za sedam godina od smrti premijera, pod retoričkim velom "evropejstva", primenjeni skoro svi školski primeri izgradnje kulta ličnosti – od apsolutne nekritičnosti u odnosu na premijera do uspostavljanje njegovih veza s raznim životnim sferama (nazivi ulica, trgova, sportskih hala, spomen-ploče, povelje, ordenje, takmičenja, izložbe, programi, fondovi, nagrade...) – ispostavilo se da "velika priča" u postkomunizmu ne može da računa na "totalnost" ili sveobuhvatnost. I tu je glavna razlika između izgradnje sećanja u komunizmu i postkomunizmu (odnosno demokratiji): ona nije toliko u jeziku i postupcima, koliko u domenima izražavanja. Naime, u komunizmu su lična i grupna sećanja koja su odstupala od dominantne naracije bila potisnuta daleko od javnosti, isključivo u privatne sfere; nakon njegove razgradnje, sve privatno postoji i kao javno, pa glavna slika nije i jedina. U odnosu na prethodni period, situacija ostaje skoro nepromenjena – radikalno podeljena i partikularna sećanja – jedino što su ona sada u javnoj sferi.

Literatura

- Assmann, Jan. 2006. "Kultura sjećanja". U *Kultura pamćenja i historija*. Brkljačić, M. i Prlenda, S. (ur.), 45-78. Zagreb: Holden marketing – Tehnička knjiga.
- Bajt, Veronika. 2009. "Postkomunističko obnavljanje slovenačkog kolektivnog pamćenja i nacionalnog identiteta". U *Pamćenje i nostalgija. Neki prostori, oblici, lica i naličja*, Gordana Đerić (ur.), 83-115. Beograd: IFDT – IP "Filip Višnjić".
- Connerton, Paul. 2008. Seven types of forgetting. *Memory Studies* (1): 59-71.
- Čapo, Erik. 2008. *Teorije mitologije*. Beograd: Clio.
- David, Lea. 2009. "Sećam se, dakle, postojim: identitet Srba kao refleksija kulture sećanja". U *Pamćenje i nostalgija. Neki prostori, oblici, lica i naličja*, Gordana Đerić (ur.), 139-171. Beograd: IFDT – IP "Filip Višnjić".
- Đerić, Gordana. 2005. "Nacionalni mit kao integrativni stereotip". U *Pr(a)vo lice množine. Mitovi, karakteri, mentalne mape i stereotipi*, 13-39. Beograd: IFDT – IP "Filip Višnjić".
- Đerić, Gordana. 2009a. "Označeno i neoznačeno u narativima društvenog pamćenja: jugoslovenski slučaj". U *Kultura sjećanja: 1945. Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, Sulejman Bosto, Tihomir Cipek (ur.), 83-93. Zagreb.
- Đerić, Gordana. 2009b. "Znanje, pepeo i prah. Uloga književne kritike u jugoslovenskom pamćenju". U *Pamćenje i nostalgija. Neki prostori, oblici, lica i naličja*. Gordana Đerić (ur.), 171-201. Beograd, IFDT/IP "Filip Višnjić".
- Hutchinson, John. 1994. *Modern Nationalism*. London: Fontana Press.
- Irwin-Zarecka, Iwona. 1994. *Frames of Remembrance: The Dynamics of Collective Memory*. New Brunswick: Transaction Books.
- Fon Kroko, Kristijan. 2001. *O nemačkim mitovima. Retrospektiva i perspektiva*. Novi Sad: Svetovi.
- Koren, Snježana. 2009. "Nastava povijesti između historije i pamćenja. Hrvatski udžbenici povijesti o 1945. godini". U *Kultura sjećanja: 1945. Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*. Sulejman Bosto, Tihomir Cipek (ur.), 239-265. Zagreb.
- Renan, Ernest. 1996. "What is a Nation?" In *Nationalism in Europe 1815 to the Present. A Reader*, Woolf, S. (ed), 48-61. London: Routledge.
- Smith, Anthony D. 1999. *Myths and Memories of the Nation*. New York: Oxford University Press.
- Subotić, Milan. 2009. Budućnost sovjetske prošlosti. *Treći program* 141-142, I-II: 9-30.
- Suni, Ronald. 2009. Socijalizam, postsocijalizam i normativna vrednost. *Treći program* 141-142, I-II: 80-107.
- Vernan, Žan-Pjer. 1993. *Mit i tragedija u antičkoj Grčkoj*. Sremski Karlovci-Novı Sad.

Gordana Đerić

The Post-Communist Construction of Memories:
Between a "Great Story" and Current-Politics Myth

This paper explores the shaping of social memories in post-communist societies, focusing in particular on the influence of the professedly rejected communist metanarrative on the methods and strategies of constructing national pasts in the new states of the former Yugoslavia. The author's hypotheses are examined through an analysis of the construction of the public memory of Prime Minister Zoran Djindjić in the context of national mythology, and an analysis of the narratives and methods characteristic of the process of constructing the Yugoslav metanarrative.

Key words: public memory, post-communism, myth, Zoran Đinđić

Gordana Đerić

Construction postcommuniste de la mémoire:
entre "la grande histoire" et le mythe politique (d'actualité)

Dans cet article l'auteure thématise la question de la formation des souvenirs sociaux dans les sociétés postcommunistes et notamment les influences du métarécit communiste, formellement rejeté, sur les démarches et les stratégies de construction des passés nationaux dans les états nouvellement créés. L'auteure réexamine ses thèses à travers l'analyse de la construction du souvenir public du premier ministre Zoran Đinđić dans le contexte de la mythologie nationale, ainsi que des narrations et des démarches caractéristiques du processus de la constitution du métarécit yougoslave.

Mots-clés: mémoire sociale, postcommunisme, mythe, Zoran Đinđić

Primljeno 23.03.2010.
Prihvaćeno 29.03.2010.